

STD : 12

અર્થશાસ્ત્ર

પાઠ : 8

કુલિક્ષેત્ર

સ્વાધ્યાય સોલ્યુશન

પ્રશ્ન 1. નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ માટે સાચો વિકલ્પ શોધો :

(1) 2011ની વસ્તી-ગણતરી મુજબ કેટલા ટકા વસ્તી ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં વસે છે ?

(અ) 68.8 %

(બ) 72 %

(ગ) 60 %

(ઝ) 74 %

(2) ખેતીક્ષેત્રમાં વર્ષ 2011-12માં રાજ્યીય આવકનો ફાળો
કેટલો હતો ?

(અ) 53.1 %

(બ) 42.3 %

(ગ) 13.9%

(સ) 59.9%

(3) વર્ષ 2014-15ના અંદાજો પ્રમાણે ખેતીક્ષેત્રમાં રોજગારી
પેટવતા લોકોનું પ્રમાણ કેટલું હતું ?

(અ) 72 %

(બ) 49%

(શ) 26%

(સ) 24%

(4) નાબાડની રચના ક્યા વર્ષમાં થઈ ?

(અ) 1947

(બ) 1969

(ગ) 1975

(સ) 1982

(5) હરિયાળી કંતિનો ભારતમાં સર્વોણીપણે ઉપયોગ
ક્યા વર્ષથી શરૂ થયો ?

(અ) 1961

(બ) 1966

(ગ) 1969

(સ) 1991

(6) ભારતમાં જંતુનાશક દવાઓનો પ્રતિ હેક્ટર વપરાશ
કેટલો છે ?

(અ) 0.5 કિગ્રા

(બ) 2.5 કિગ્રા

(ક) 6.6 કિગ્રા

(સ) 7 કિગ્રા

(7) ભારતમાં કૃષિ-સંશોધન કરતી સંસ્થા કઈ છે ?

(અ) ICAR

(બ) CIBRC

(ક) પ્રાદેશિક ગ્રામીણ બેંકો

(સ) RBI

પ્રશ્ન 2. નીચેના પ્રશ્નોના એક વાક્યમાં જવાબ આપો :

(1) ભારતમાં બીજુ પંચવર્ષીય યોજના ક્યારે શરૂ થઈ ?

➤ ભારતમાં બીજુ પંચવર્ષીય યોજના વર્ષ 1956થી શરૂ થઈ.

(2) ભારતની નિકાસ-આવકમાં ઘેતીક્ષેત્રનો ફાળો કેટલો છે?

➤ ભારતની નિકાસ આવકમાં ઘેતીક્ષેત્રનો ફાળો 70 % છે.

(3) અંગ્રેજોના શાસનમાં જમીન મહેસૂલ

ઉધરાવવાની પ્રથાનાં નામ આપો.

- અંગ્રેજોના શાસનમાં જમીન-મહેસૂલ ઉધરાવવાની ત્રણ પ્રથાઓ હતી : (1) જમીનદારી પ્રથા , (2) મહાલવારી પ્રથા અને (3) રૈયતવારી પ્રથા.

(4) રોકડિયા પાકનાં ઉદાહરણ આપો.

➤ રોકડિયા પાકનાં ઉદાહરણો છે : મગફળી,
તલ, એરંડો, અળસી, શેરડી, કપાસ, રબર,
શાણ વગરે.

(5) એત-પેદાશોના સંગ્રહ માટે ક્યા નિગમની સ્થાપના
કરવામાં આવી છે ?

- એત-પેદાશોના સંગ્રહ માટે (1) રાષ્ટ્રીય કોઠાર
નિગમ અને (2) રાજ્ય કોઠાર નિગમની સ્થાપના
કરવામાં આવી છે.

પ્રશ્ન 3. નીચેના પ્રશ્નોના ટ્રંકમાં જવાબ આપો :

(1) ખેતીની નીચી ઉત્પાદકતા માટેના 'વસ્તીનું ભારણ'

પરિબળની સમજૂતી આપો.

➤ ભારતમાં ખેતીની નીચી ઉત્પાદકતા માટેનું એક મોટું
અને અગત્યનું કારણ ખેતી પર વસ્તીનું વધુ પડતું
ભારણ છે.

- ભારતની આજાદી સમવે ભારતની વસ્તીના 72 % લોકો ખેતીક્ષેત્રમાંથી રોજગારી મેળવતા હતા. આ ટકાવારી ઘટીને 2013 – 14માં 49 % થઈ.
- ખેતીક્ષેત્ર પર રોજગારીનું ભારણ ઘટ્યું હોવા છતાં તે અન્ય ક્ષેત્રો કરતાં ઘણું ઊંચું છે.

દેશના આર્થિક વિકાસની સાથે સાથે કૃષિક્ષેત્રે ખેત-ઉત્પાદનનું પ્રમાણ જરૂર વધ્યું છે, પરંતુ ખેત-ઉત્પાદનનું આ કુલ પ્રમાણ વધતી વસ્તીને કારણે વધુ પડતી વ્યક્તિઓમાં ઉત્પાદન કે આવક સ્વરૂપે વહેંચાતું હોવાથી શ્રમિકો દ્વારા ખેતીનો વ્યક્તિદીઠ વિકાસ નીચા સ્તરનો રહ્યો છે અને શ્રમની ઉત્પાદકતા ઘણી નીચી જોવા મળે છે.

► આમ, એતની નીચી ઉત્પાદકતા માટે 'વસ્તીનું
ભારણા' એક કારણભૂત પરિબળ છે.

(2) એતીની એત-ઉત્પાદકતા વધારતા એત-ઘિરાણ વિશે સમજૂતી આપો.

- હરિયાળી કંતિ પછી એતી માટે થતા ખર્ચમાં વધારો
થયો છ. ખ્રોટોને ઘિરાણ અને નાણાકીય સગવડો
મળી રહે ત હેતુથી વર્ષ 1969 અને 1980માં બેન્કોનું
રાષ્ટ્રીયકરણ હથ ધરવામાં આવ્યું.

- ખેડૂતો આધુનિક ટેકનોલોજીનો લાભ લઈ શકે તે માટે જરૂરી ધિરાણ યોગ્ય સમયે અને નીચા વ્યાજના દરે મળે તે માટે સરકારે સંગઠિત ક્ષેત્રે પ્રાદેશિક ગ્રામીણ બેંકો (RRB) અને જમીન વિકાસ બેંકો(LDB)નો વિકાસ કર્યો.
- બિયારણ ખરીદી જેવા રોજબરોજના કામ માટે ખેડૂતોને ટ્રેક ગાળા માટે નાણાંની જરૂર પડે છે.

- સિંચાઈ વ્યવસ્થા કે જમીનને સમથળ બનાવવા માટે ખેડૂતોને લાંબા ગાળા માટે નાણાંની જરૂર પડે છે. ખેડૂતોની આ નાણાકીય જરૂરિયાતો પૂરી પાડવા વર્ષ 1982માં NABARD(National Bank for Agriculture and Rural Development)ની સ્થાપના કરવામાં આવી.
- આમ, ખેડૂતોને ખેતીકાર્ય માટે જરૂરી મૂડી સસ્તા દરે સરળતાથી મળી રહેતાં તેઓ વધુ ખેત-ઉત્પાદકતા મેળવતા થયા છે.

(3) ભારત શા માટે 'ઘેતીપ્રધાન' દેશ તરીકે ઓળખાય છે?

➤ પુરાતન કાળથી ભારતમાં કૃષિક્ષેત્ર મહત્વનું રહ્યું છે. અંગ્રેજોના શાસન દરમિયાન અને આજાદી પછી પણ ભારત કૃષિ- આધારિત દેશ છે. ઉત્પાદન, રોજગારી અને નિકાસ કમાણી જેવી બાબતોમાં ભારત કૃષિક્ષેત્ર પર આધારિત છે.

- 2011ની વસ્તીગણતરી મુજબ દેશની 68.8% ગ્રામીણ વસ્તી રોજગારી માટે કૃષિક્ષેત્ર પર આધાર રાખે છે.
- ભારતીય અર્થતંત્રનાં વિવિધ ક્ષેત્રો કૃષિક્ષેત્ર પર અવલંબે છે. જો કોઈ કારણસર કૃષિક્ષેત્ર ઘેતુંપાદનમાં નિષ્ફળ જાય, તો તેવા સંજોગોમાં ચીજવસ્તુઓ પૂરતા પ્રમાણમાં ન મળતાં લોકોનું જીવન ખૂબ જ પ્રભાવિત થાય છે.

આમ, જો ભારતમાં કૃષિક્ષેત્ર નિષ્ણળ નીવડે તો
દેશનું અર્થતંત્ર ખોરવાય છે. તેથી ભારત
એતીપ્રધાન દેશ તરીકે ઓળખાય છે.

(4) લોકોનું જીવનધોરણ વધારવા એતીક્ષેત્રનો ફળો સમજવો.

- ભારતમાં લોકોના જીવનનો આધાર કૃષિક્ષેત્ર છે. તેથી દેશના લોકોના જીવનધોરણ સુધારવામાં એતીક્ષેત્રનો વિશેષ ફળો રહ્યો છે.
- ભારત એતીક્ષેત્રે અનાજના ઉત્પાદનમાં વૃદ્ધિ કરી સ્વનિર્ભર બન્યું છે.

- ઝુંબા, મગફળી, શેરડી વગેરે જોવા રોકિદિયા પાકના ઉત્પાદનમાં વૃદ્ધિ જોવા મળી છે, જેનો ઉપયોગ મુખ્યત્વે અન્ય ક્ષેત્રોમાં કાચા માલ તરીકે થાય છે.
- ભારતનું કૃષિક્ષેત્ર દેશના લોકોની કૃષિજ્ય જરૂરિયાતો પૂરી કરતું રહ્યું છે અને સારા એવા પ્રમાણમાં લોકોની જરૂરિયાતો સંતોષાતી હોવાથી લોકોના જીવનધોરણમાં સુધારો થયો છે અને તેમનું સરેરાશ આયુષ્ય પણ વધ્યું છે.

- અનાજક્ષેત્રે ભારત સ્વનિર્ભર થતાં વસ્તીમાં થયેલ ખૂબ ઝડપી વધારા છતાં 2013માં ભારતમાં અનાજની માથાઈથ પ્રાપ્ત દૈનિક 511 ગ્રામ થઈ છે, જે ઉંચા જીવનધોરણનું સૂચક છે.
- આમ, લોકોનું જીવનધોરણ વધારવા અને સુધારવા માટે એતીક્ષેત્રનો ફાળો મહત્વનો રહ્યો છે.

(5) હરિયાળી કંતિનાં બીજાં નામો જણાવો.

➤ હરિયાળી કંતિનાં બીજાં નામો નીચે પ્રમાણે છે:

(1) ઊંચી ઉત્પાદકતા આપતી જાતોનો કાર્યક્રમ;

(2) આધુનિક એત-ટેકનોલોજીનો કાર્યક્રમ અને (3)

બિયારણા, ખાતર અને પાણીની ટેકનોલોજીનો કાર્યક્રમ.

પ્રશ્ન 4. નીચેના પ્રશ્નોના મુદ્દાસર જવાબ આપો :

(1) પાકની ફેરબદલી સમજાવો.

- પાકની ફેરબદલી દેશમાં લેવાતા જુદા જુદા પાકો માટે ઉપયોગમાં લેવાતી ઘેડાણ જમીનના વિસ્તાર દ્વારા જાણી શકાય છે.
- પાકની ફેરબદલી એ ખેતીકાર્યનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે. ખેતીકાર્ય દ્વારા પાક સામાન્ય રીત બે પ્રકારના હોય છે :

- (1) અનાજનો પાક અને (2) અનાજેતર (રોકડિયા) પાક.
- અનાજના પાકમાં ઘઉં, ચોખા, બાજરી, જુવાર, મકાઈ,
કઠીળ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. જ્યારે રોકડિયા
પાકમાં મગફળી, તલ, એરંડો, સોયાબીન, અળસી,
સૂર્યમુખી જૈવાં તેલીબિયાં તેમજ શેરડી, કપાસ, શાણ,
રબર વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

- પાકની ફેરબદલીનાં મુખ્ય બે કારણો છે : (1) ટેકનોલોજિકલ કારણો અને (2) આર્થિક કારણો.
- નવાં બિયારણો, ખાતર, જંતુનાશક દવાઓ, સિંચાઈની સગવડ, ધિરાણની સગવડો વગેરે ટેકનોલોજિકલ પરિબળો પર આધારિત કોઈ વિસ્તારમાં પાકની ફેરબદલી કરી કૃષि-ઉત્પાદનમાં અને આવકમાં વધારો કરી શકાય છે.

► પાક-ફેરબદતીની પ્રક્રિયામાં બજાર તથા નક્ષાના ઉદ્દેશ સાથે એતીને એક વ્યવસાય તરીકે સ્વીકારવામાં આવે છે. તેથી તે માટે કેટલાંક આર્થિક પરિબળો જેવાં કે (1) કિંમત અને મહત્વમ આવક, (2) એતીવિષયક સાધનોનો ઉપયોગ, (3) એતરનું કણ, (4) પાક- વીમા રક્ષણ તથા (5) જમીન વપરાશની મુદ્દત.

- આ બધાં પરિબળો જે-તે પાકની પસંદગી કે ફેરબદલી માટે જવાબદાર હોય છે.
- દેશમાં 'હરિયાળી કાંતિ' આવતાં પાકની ફેરબદલી વિશેષ જોવા મળે છે. પરિણામે 2010 – 11માં અનાજનો પાક અંદરું 66 % અને રોકિયો પાક અંદરું 34 % લેવાયો હતો.

(2) હરિયાળી કંતિ એટલે શું ?

- ટેકનોલોજી અને સંસ્થાકીય પરિબળોને આધારે ખેત-ઉત્પાદન વધારવા 1960 – 61માં 'સધન એતી'નો કાર્યક્રમ દેશના માત્ર સાત જિલ્લાઓમાં પાછલા પ્રોજેક્ટ સ્વરૂપે કરવામાં આવ્યો.
- પરિણામે કૃષિ-ઉત્પાદકતામાં ઘણો વધારો જોવા મળ્યો.

➤ ત્યારબાદ હેક્ટરદીન વધુ કૃષિ-ઉત્પાદન મેળવવા
સધન ખેતીનો કાર્યક્રમ સમગ્ર દેશ માટે
અમલમાં મૂકવામાં આવ્યો. આ કાર્યક્રમ 'ઉંચી
ઉત્પાદકતા આપતી જતોનો કાર્યક્રમ' (High
Yielding Varieties Program) નામથી
ઓળખાયો.

➤ આમ, હેક્ટરદીઠ વધારે ઉત્પાદન આપી શકે તેવાં
સુધારેલ બિયારણોનો ઉપયોગ, પૂરતા પ્રમાણમાં
રાસાયણિક ખાતર, જંતુનાશક અને યોગ્ય સમયે પાણી
પૂરું પાડીને ટ્રેક ગાળમાં કૃષિ-ઉત્પાદનમાં ઊચી
ઉત્પાદકતા પ્રાપ્ત થાય, તો તેને હરિયાળી કંતિ કહેવામાં
આવે છે.

- હરિયાળી કંતિને 'આધુનિક એટ-ટેકનોલોજી
કાર્યક્રમ' અથવા 'બિયારણા, ખાતર અને પાણીની
ટેકનોલોજીનો કાર્યક્રમ' તરીકે પણ ઓળખવામાં
આવે છે.
- આમ, હરિયાળી કંતિના ઘટકો નીચે મુજબ તારવી
શક્યાદ્ય :

1. સુધારેલાં બિયારણો :

➤ સુધારેલાં બિયારણોની સકળતા માટે પાણી, ખાતર,
જંતુનાશક દવા વગેરે કૃષિનિક્ષેપો જરૂરી છે.

2. રાસાયણિક ખાતર :

➤ નાઇટ્રોજન, પોટેશિયમ અને ફોસ્ફરસનાં મૂળતત્વો (NPK)
ધરાવતું રાસાયણિક ખાતર કૃષિ-ઉત્પાદકતા વધારે છે.

3. જંતુનાશક દવાઓ :

➤ જંતુનાશક દવાઓ કૃષિ-ઉત્પાદનના બગાડને અટકાવી,
પાક-સંરક્ષણ કરી કૃષિ-ઉત્પાદકતા વધારે છે.

4. સિંચાઈ :

➤ સિંચાઈ પાકને નિષ્ફળ થતો અટકાવે છે, તેમજ પાકની
પ્રક્રિયા અને પાક-ઘનિષ્ઠતામાં પરિવર્તન લાવે છે.

5. યાંત્રીકીકરણ :

➤ ટ્રેક્ટર, શ્રેશર જેવાં એતીક્ષેત્રે વપરાતાં યંત્રો
કૃષિપ્રકાયામાં ઝડપ લાવે છે.